

колишнього СРСР, на Кіровоградщині, який актуалізувався у педагогічній практиці, на велелюдних педагогічних зібраннях, узагальнювався в часописах. Це був потужний інноваційний напрям, який сприяв формуванню самобутніх успішних шкільних колективів, розвитку психолого-педагогічних наук.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. – В 5-ти т. Т. 3. Серце віддаю дітям. – К., «Рад. школа», 1977. – С. 7-282.
2. Розенберг А.Я. Наш выдающийся земляк / А.Я. Розенберг // Методические материалы к 60-летию со дня рождения В.А. Сухомлинского. – Кировоград, общество «Знание», 1978. – С. 40.

3. Сухомлинский В.А. и современная школа / Тезисы докладов научно-практической конференции. 25-27 сентября 1978 г. – Кировоград. – 124 с.

4. Макарчук В.В. Продуктивна праця в досвіді шкіл України (70-80-ті роки ХХ століття) / Вікторія Вікторівна Макарчук // дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. – Умань, 2006. – 211 с.

5. Мельник І.М., Семенюк М.П. Система цільового середовища за В.О. Сухомлинським [Електронний ресурс] / І.М. Мельник, М.П. Семенюк // – режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N132/N132p096-101.pdf – с. 96-101.

5. Сухомлинский В.А. О путях совершенствования урока в современной школе / [Методические рекомендации для учителей и студентов педагогических институтов; авт. текста В.А. Василенко]. – Маловисковская типография, 1981. – 24 с.

УДК 37(09)

ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ В.СУХОМЛИНСЬКОГО ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ФАКТОРУ У ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Лидія КОНДРАШОВА

У статті розглядається проблема підвищення якості шкільного навчання; аналізуються педагогічні ідеї В.Сухомлинського, який уперше звернув увагу вчителя-практика на емоційний фактор навчально-виховного процесу як засіб надання знанням учнів особистісного смислу, цінності.

Ключові слова: емоційний фактор, знання-цінності, гармонізація інтелекту та емоцій.

В статті розглядаються проблеми підвищення якості шкільного навчання; аналізується педагогічне насліддя В.Сухомлинського, який уперше серйозно акцентував увагу вчителя-практика на емоційному факторі як на засобі превращення знань учнів у цінності.

Ключевые слова: эмоциональный фактор, знание-ценность, гармонизация интеллекта и эмоций

Проблема школи, шкільного навчання у всі часи була і є актуальною. Із підвищенням ролі освіти в житті суспільства ускладнювалися і функції школи в підготовці підростаючого покоління до життя, активної участі в творенні і розвитку науки, культури, соціального прогресу, економіки.

Результат шкільного навчання, успішність оволодіння знаннями залежить від того, наскільки учні є задіяними у навчальний процес, зацікавленими у їх придбанні. Нерідко у шкільній практиці можна зустрітися з професійною безпорадністю вчителя. Високу активність учня та його міцні знання-цінності неможна забезпечити каральними методами, аморальними засобами, ціною приниження його самодостатності. Високий професіоналізм учителя проявляється в умінні помітити та усунути причини тривожної поведінки учня, знайти ефективні засоби залучення його до активної діяльності, розкрити перед ним перспективу морального й інтелектуального

зростання, розвитку всіх внутрішніх сил його особистості.

Ще Я.Коменський був упевнений у тому, що шкільна освіта успішно виконуватиме свою соціальну і духовно-етичну місію, якщо школу перетворити на майстерню гуманності, майстерню людяності. Аналізуючи стан шкіл свого часу, він вважав, що «до цього часу не було шкіл, які відповідають своєму призначенню». Цілком відповідною своєму призначенню Я.Коменський вважав таку школу, «яка була б дійсною майстернею людей, в якій, отже, розуми осяялися б блиском мудрості для того, щоб швидко проникнути у все явне і сокровенне душі, і рухи їх прямували б до загальної гармонії і чесноти.» [3, 151]. Мету школи він вбачав у тому, щоб людина відповідала своєму призначенню, щоб освіта удосконалювала її людську природу. На думку американського вченого У.Глассера школа не повинна залишатися для дитини «холодним будинком», де у відносинах вчителя й учнів відсутній емоційний контакт, доброзичливість і

особиста зацікавленість. Нерідко в шкільній практиці існує ситуація, коли педагоги не «схожі в очах дитини на людину, з якою можна себе ідентифікувати» [2, 36]. Піднімаючи проблему шкільних невдач, У.Глассер основну причину бачить в системі шкільного навчання, яка породжує невдач. Коріння зла, на його думку, міститься у філософії відчуженості, відірваності від життя і обмеженості педагогічного мислення тільки навчальними проблемами, інтелектуальною діяльністю і інтелектуальним розвитком особи. Рішення проблеми шкільних невдач пов'язане із зміною формальної, догматичної парадигми освіти на філософію взаємної захопленості, чуйності до вимог навколишньої дійсності, розкутості думки учасників освітнього процесу.

Ще В.Вернадський говорив про прагнення особистості до гармонії. Саме школа повинна створювати умови для задоволення потреби особистості в гармонійному її розвитку, відволікати думки від хвилиних «дрібних справ, коли навколо стоять густою стіною великі ідеали, коли навколо стільки поля для думки гармонійного, широкого, красивого, – коли навколо йде боротьба за те, що свідомо визнала своїм і дорогим наша особистість» [1, 256]. У зв'язку з цим освітні стандарти важливо доповнювати знаннями, що орієнтують навчання на пошану особи вихованця, формування його самостійності, встановлення довірливих відносин між вчителем і учнями, розвиток їхньої здатності до емоційної саморегуляції поведінки і спілкування учасників педагогічного процесу. Освіченість і емоційність, їхня гармонія в особистому розвитку – важливі складові шкільного навчання.

Аналізуючи досягнення педагогів минулого, В.Сухомлинський уперше обґрунтував необхідність використання емоційного фактору в навчальному процесі загальноосвітньої школи. Його ідеї про гармонію інтелектуального й емоційного факторів у навчанні представляють інтерес і сьогодні не тільки для педагогічної теорії, але й для шкільної практики.

Мета даної статті полягає в обґрунтуванні на основі ідей В.Сухомлинського необхідності гармонізації інтелектуального й емоційного факторів у підвищенні ефективності шкільного навчання, показати значущість сформульованих ним положень відносно емоційного фактору в гармонізації особистісного потенціалу учня, і надання його знанням, особистісного смислу, цінності.

Гармонізація інтелектуального й емоційного все ще належним чином не приваблює розробників шкільних програм і методистів. Традиційна система навчання орієнтована в основному на засвоєння учнями певного обсягу

знань і умінь в соціальних сферах діяльності. Час вимагає врахування при розробці нових стандартів більш цілісної структури досвіду, який повинен набутися в школі кожен учень, отримуючи здатність орієнтуватися в навколишній дійсності і реальну стратегію поведінки. Шкільний досвід повинен об'єднувати в собі різні аспекти: соціальний, творчий, емоційно-ціннісний, компетентний, комунікативний та ін. Всі ці сторони досвіду присутні в освітньому процесі, навіть, якщо вчитель спеціально не ставить мету їх засвоєння.

В.Сухомлинський вважав, що в процесі навчання важливо звертатися не тільки до розуму, але й до серця учнів. На його думку кожний з них повинен навчитися дорожити святинями Вітчизни і суспільства як особистими цінностями і святинями своєї свідомості і свого серця. З жalem педагог-гуманіст відзначав, що навіть у знаючих свій предмет вчителів виховання іноді перетворюється на запеклу війну тільки тому, що педагог і учні не зв'язані духовними нитками, а душа дитини – застебнута на всі гудзики сорочка. Головна причина потворних, неприпустимих стосунків між наставником і вихованцем, що мають місце в окремих школах, – на думку В.Сухомлинського, – це взаємна недовіра і підозрілість: інколи вчитель не відчуває сокровенних рухів дитячої душі, не переживає дитячих радощів і жалю, не прагне в думках поставити себе на місце дитини» [5, 7]. Важливою якістю вчителя він вважав уміння проникати в духовний світ дитини. Біду багатьох вчителів бачив у тому, що вони не враховують того, що учень – це, перш за все, жива людина, яка вступає в світ пізнання, творчості, людських взаємин. А особливістю дитячого пізнання, слідом за Я.Корчаком, він вважав – пізнання розумом і серцем. В.Сухомлинський виступав проти того, щоб вимірювати духовний світ дитини тільки оцінками і балами, ділити учнів на тих, хто вчить або не вчить уроки. Без взаємного проникнення в світ думок, відчуттів, переживань вчителя і дітей не може бути успішного освітнього процесу. Істина стає особистим переконанням школяра за умови, якщо вона одухотворяється яскравими образами, що впливають на їхні емоції і відчуття.

Особистісне зростання визначається не тільки змістом предметів, що вивчаються, але і способами їх вивчення і тими відносинами, які мають місце в навчальному процесі. Зміст навчання не слід обмежувати лише програмним матеріалом, а брати до уваги при його реалізації інтелектуальну і емоційну сторону навчального процесу.

Акцент тільки на навчанні, учбових досягненнях і недооцінка стилю життя учнів, їх

настрою і емоційного сприйняття того, що відбувається навколо теж важливий чинник, що знижує результативність шкільної освіти. Вчитель повинен бути обізнаний про стиль життя кожного учня. У основі стилю життя лежить певна система життєдіяльності. Кожен вид діяльності має в ній визначений, особливий, функціональний сенс. Це залежить від того, які життєво важливі учнівські проблеми вирішує або не вирішує та або інша діяльність. Навчальна діяльність може бути для одного учня засобом підвищення його авторитету в колективі класу, для іншого – засобом пізнавальних потреб, для третіх – може бути нудним обов'язком. При цьому особливо важливо, яке особистісне, функціональне значення містить навчальна діяльність для школярів. Якщо навчальна діяльність не пов'язана зі всією системою життєдіяльності учня і заважає особистісно значущим заняттям, то це веде до недооцінки навчальної діяльності і виникнення негативних емоцій, установок учнів на навчальну працю, що стимулює їх небажання вчитися.

Вивчення і аналіз шкільної практики і наукової літератури свідчать про те, що досвід найчастіше розуміють як «сукупність знань, навичок, умінь, винесених з життя, практичної діяльності. Те, що вже мало місце, що вже було випробуване на практиці, в житті, з чим доводилося зустрічатися» [4, с. 634-635]. Нерідко випускається з поля педагогічного зору той факт, що, окрім знань, умінь і навичок, в цьому досвіді значне місце займає ставлення до світу, людей, саме себе. Важливо прищепити дітям здатність не бути байдужими і допомагати один одному в розв'язанні шкільних проблем. Школа повинна відкрити кожному учню шлях до реалізації головної людської потреби – усвідомлення себе повноцінною особистістю.

У практиці склалася думка, що потреба в любові повинна задовольнятися в сім'ї, а не в школі. Але ця точка зору помилкова. Вчителів приголомшують ті діти, які відчувають нестачу душевного тепла і ласки. Проте багато педагогів не підготовлені до того, щоб задовольняти потребу в любові не тільки з боку дорослих, але й однолітків. Школярам, що мають цю потребу, рідко вдається знайти тепле до себе ставлення і безкорисливу прихильність до школи.

Спілкування з іншими учасниками освітнього процесу виступає джерелом переживань, вражень, що забезпечує «самовідтворення» юної особистості. Спілкування, ставлення до світу виражається через емоції, емоційні стани і настрої особистості. Саме емоційно-ціннісний досвід не можна недооцінювати в навчанні, оскільки він виступає основою результативності інтелектуальної діяльності.

Всіх творчо працюючих вчителів хвилює пошук відповіді на питання, на яке в своїх роботах і повсякденних шкільних справах намагався відповісти В.Сухомлинський: «Чому ж часто буває, що через декілька місяців, а то й тижнів згасає вогник в їхніх очах, чому для деяких хлопців навчання перетворюється на муку? Адже всі вчителі широким серцем хочуть зберегти дитячу безпосередність, радісне сприйняття і відкриття світу, хочуть, щоб навчання було для дітей натхненним, захоплюючим трудом» [5, с.13]. Не обмежити перебування учнів в школі тільки навчанням, не регламентувати їхні дії дзвінками, підганяючи їх під одну мірку, допомагати розкритися багатству індивідуального світу кожної дитини, урізноманітнювати духовне життя і забезпечити емоційно-етичну атмосферу навчальної роботи і спілкування – одна з основних задач педагогічного колективу сучасної школи.

Відсутність теплих, довірливих відносин в системі «вчитель – учень», «учень – колектив класу» служить серйозним гальмом шкільних успіхів. Багато учнів не переживають почуття радості від перебування в школі, відсутня віра в свої можливості, задоволення потреби в пошані, бажання йти на контакт, більшою мірою їм властиве відчуття провини, незадоволеності, в їх стані переважають негативні емоції. Вихід слід шукати в оздоровленні емоційно-психологічного клімату. Створення умов, де немає місця людській байдужості, а все стимулює турботу один про одного, допоможе учню усвідомити себе повноцінною особистістю, здатною добитися успіху, повірити у власні сили і можливості.

В.Сухомлинський вважав важливими складовими успішної роботи школи пробудження у дитини «почуття здивування та радості відкриття», виховання у неї емоційної сприйнятливості не тільки матеріалу, що вивчається, але і навчання в цілому. Мистецтвом вчителя він вважав уміння розбудити в серцях і розумі дітей інтелектуальне відчуття радості пізнання. Суть навчання полягає, на його думку, в пробудженні радісного підйому дитини, пов'язаного з відкриттям істини, з дослідженням, пізнанням. Дитина повинна працювати не для отримання оцінки, а для бажання пережити хвилююче інтелектуальне відчуття. «Навчання може стати для дітей цікавою, захоплюючою справою, якщо воно осягається яскравим світлом думки, почуттів, творчості, краси, гри» [5, с.108]. Невміння осмислити те, що відбувається в навчальній роботі, негативні особливості мислення учнів В.Сухомлинський пояснював бідністю їхніх емоційних реакцій на явища навколишнього світу, ослабленням емоційних імпульсів з підкірки, невмінням встановити зв'язки між думкою і емоціями.

«Розумова праця учня, успіхи і невдачі в навчанні – це його духовне життя, його внутрішній світ, ігнорування якого може привести до сумних результатів. Дитина не лише пізнає щось, засвоює матеріал, але і переживає свою працю, висловлює глибоко особисте ставлення до того, що йому вдається і не вдається» [5, с.140]. Дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, збудити в їхніх серцях відчуття власної гідності, самоповаги – одна з основних турбот учителя. Успіх у навчанні є важливим стимулом внутрішніх сил учня, що народжує енергію для подолання труднощів і закріплення бажання досягти нові знання. «Інтерес до навчання з'являється лише тоді, – вважав В.Сухомлинський, – коли є натхнення, що народжується від успіху в опануванні знань; без натхнення навчання перетворюється для дітей на тягар. Посидючість я б назвав натхненням, помноженим на упевненість дитини в тому, що вона досягне успіху» [5, с.142-143].

Успіх навчальної роботи пов'язаний з використанням емоційного чинника на уроці, активізацією пізнавального інтересу і пізнавальної активності, емоційної сприйнятливості і створення позитивного емоційного клімату в шкільному педагогічному середовищі.

Для навчання дітей необхідні творчі сили, які визначаються не тільки навчальними планами і програмами, їх змістом, але і відносинами, які складаються в навчальному процесі між педагогом і учнями. Бажання вчитися не викликається тільки словами вчителя, який передає навчальну інформацію, велике значення має та турбота, ті відчуття й емоції, які підкреслюють істинність і щирість педагогічної турботи. Природна здатність сприймати справедливість є можливістю учня знаходити їжу для розуму в поглядах, прагненнях, відчуттях і емоціях. Тому оволодіння знаннями, формування поглядів і переконань можливе в процесі доброзичливого і сприйнятливого емоційного стану. Якщо наукові поняття, програмні знання закладаються в людині, що росте, психологічно грамотно, тобто з любов'ю і спокійною свідомістю сили, то завдяки гармонізації інтелектуальних зусиль і емоційного настрою досягається їх міцність і ґрунтовність.

Навчання, що відрізняється багатослів'ям і не відповідає ні емоційному стану, ні інтелектуальним і духовним якостям учнів, вносить хаос в їхнє мислення, створює штучні емоційні й інтелектуальні труднощі. Істина стає для учнів просто грою, що втомлює і не відповідає їхнім можливостям. Навчальна інформація повинна будити емоції і відчуття учнів, в процесі засвоєння навчального матеріалу, поживавити їхню душу. Основу

навчання повинні складати враження, досвід і активна інтелектуальна діяльність. Сплів знань і емоцій забезпечують якість знань. Перед розумним поглядом кожної людини з дитячих років повинна стояти яскрава перспектива його життя. Привабливі особливості навчальної роботи повинні впливати на емоційну сферу дитини, будити уяву і викликати живий інтерес.

У природі дитини закладений природний імпульс до емоційної і інтелектуальної напруги його сил. Опора в процесі навчання лише на сили розуму, без залучення емоцій і відчуттів може спричинити загибель всієї сукупності людських здібностей, бо сила людської природи полягає в гармонії інтелекту і емоцій. Вільні дії розуму і емоцій завжди виходять з інстинктивних дій, нерозривно пов'язані між собою, будучи основою якісної освіти, розвитку розумових і емоційних сил школяра.

Таким чином, використання емоційного чинника як засобу оптимізації навчального процесу та важливої умови забезпечення якості шкільної освіти, підвищення його ефективності в розв'язанні пізнавальних задач пов'язане з використанням досвіду В.Сухомлинського, його праць про гармонізацію інтелекту та емоцій у навчальному процесі.

Факти свідчать про те, що вчитель школи не завжди готовий методично грамотно використовувати емоційний фактор у навчанні, розглядати його як засіб надання знанням учнів ціннісного смислу, активізації пізнавальних зусиль учнів, надання мотивації учіння позитивної спрямованості.

Ідеї В.Сухомлинського про роль емоційного фактору в навчанні, формуванні емоційної культури вчителя й учнів, необхідності гармонізації інтелекту і емоцій в навчальному процесі не втратили своєї практичної значущості сьогодні. Їх раціональне використання з урахуванням усіх змін, які є в суспільстві, дозволить підвищити методичну грамотність учителя та вдосконалити якість підготовки тих, хто готується до самостійної професійної праці в умовах університетської освіти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вернадский В.И. Pro et contra /В.И.Вернадский. – СПб, 2000.
2. Глассер У. Школы без неудачников/ Уильям Глассер. – М.: Прогресс, 1991.
3. Коменский Я.А. Избр. пед. соч. /Ян Амос Коменский: В 2 т. – М., 1982. – Т. 2.
4. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям /Василий Александрович Сухомлинский. – Киев, 1973.
5. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы /Василий Александрович Сухомлинский. – Киев, 1973.